

תובנות מניתוח אינטגרטיבי של מחקרים על שירותים ותכניות לנוער ולצעירים בסיכון גבוה

הקדמה

בני נוער וצעירים רבים במדינת ישראל חיים במצבי מצוקה ובמצבים מגבירי סיכון רבים ומורכבים, ועל כן דרוש להם מענה מקיף ומיוחד. האגף לנוער, צעירים ושירותי תקון במשרד הרווחה והשירותים החברתיים הוא אחד הגופים העיקריים המופקדים על מתן שירותי טיפול, שיקום ומניעה לקבוצת אוכלוסייה זו. בשנת 2013 טיפל האגף בכ־29,000 בני נוער וצעירים. כחלק מהמאמץ לשיפור המענים, פנו הנהלות אגף תקון ואגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה במשרד הרווחה למכון מאירס־ג'וינט־ברוקדייל בבקשה לבצע מחקרים שונים, בשיתוף המשרד, על שירותים ועל תכניות הפועלים במסגרת אגף תקון¹. המאמר סוקר חמישה מחקרים שנערכו בעשור האחרון: שלושה מהם נעשו על שירותים ארציים - השירות לנערות ולצעירות², שירות המבחן לנוער והשירות לשיקום נוער - במטרה לאסוף מידע שיטתי על המאפיינים ועל הצרכים של אוכלוסיית היעד של כל שירות, כבסיס לשיפור המענים הקיימים ולפיתוח שירותים עבודה; שני המחקרים האחרים הם מחקרי הערכה של תכניות חדשות - תכנית "מחסות לעצמאות" של רשות חסות הנוער ותכנית "מעטפת" של שירות המבחן לנוער, שביקשו לבחון את יישום התכניות כבסיס לשיפורן וכדי לאפשר

1 לאורך המאמר השתמשנו בשמות מקוצרים: אגף תקון, אגף המחקר, משרד הרווחה ומכון ברוקדייל.
2 בעת ביצוע המחקר השירות היה עצמאי. כיום הוא חלק מהשירות לנוער, צעירות וצעירים.

ברכי בן סימון - חוקרת במרכז אנגלברג לילדים ולנוער במכון מאירס־ג'וינט־ברוקדייל, בתחום נוער בסיכון והוצאות חוץ־ביתיות בגיל הרך. brachib@jdc.org
דגנית לוי - סוציולוגית וחוקרת במרכז אנגלברג לילדים ולנוער במכון מאירס־ג'וינט־ברוקדייל, בתחום נוער וצעירים בסיכון והגירה. dganitl@jdc.org
פאולה כאהן־סטרבצ'ינסקי - חוקרת בכירה במרכז אנגלברג לילדים ולנוער במכון מאירס־ג'וינט־ברוקדייל, בתחום נוער וצעירים בסיכון.

מאמר זה תקציר של פרק מתוך סקירת השירותים החברתיים לשנת 2014 (צבע, בהכנה) בשם "שירותים ותכניות לנוער וצעירים בסיכון גבוה - ניתוח אינטגרטיבי של מחקרים על פעילות האגף לנוער, צעירים ושירותי תקון", הכולל הצגה מלאה של נתוני הניתוח האינטגרטיבי.

קבלת החלטות מבוססות מידע בנוגע להמשך הפעלתן והפצתן. במהלך התקופה, שבה צוות מכון ברוקדייל ליווה מחקרית חלק משמעותי מעבודת אגף תקון, היינו עדים לרצון ולמאמצים הרבים והמתמשכים של אנשי האגף ללמוד ולשפר את העבודה על סמך המידע העולה מהמחקרים. נחשפנו לתהליכי הלמידה בכל שירות, כולל הבנה מעמיקה של ממצאי המחקר בדרגים השונים ותרגום כמה מכיווני הפעולה המוצעים לצעדים אופרטיביים. לאור כל אלה הוחלט לעשות צעד נוסף, שיעשיר את הלמידה, ולערוך ניתוח אינטגרטיבי של ממצאי המחקרים.

הניתוח אפשר למידה מעמיקה של מסקנות המחקרים, זיהוי של סוגיות רוחביות, אתגרים משותפים ונקודות שוני בולטות בין השירותים והתכניות והצפתם. מידע זה הוא בעל פוטנציאל רב לקידום מדיניות מבוססת מידע ולשיפור הטיפול הניתן לבני נוער ולצעירים במסגרת אגף תקון. הוא גם רב ערך לשירותי רווחה רבים אחרים ולגורמים נוספים, המתמודדים אף הם עם רבות מן הסוגיות המוצגות במאמר זה. לצורך המחשת הסוגיות יוצגו נתונים נבחרים מהמחקרים השונים, הנוגעים ישירות לסוגיות הנדונות. המאמר אינו מציג את מכלול הממצאים בכל אחד מהמחקרים או את הסוגיות הייחודיות לשירותים השונים ולא נועד להשוות בין השירותים או התכניות. את דוחות המחקר המלאים, כמו מחקרים נוספים שערך מכון ברוקדייל על שירותים ותכניות של אגף תקון, אפשר לקרוא באתר המכון: <http://brookdaleheb.jdc.org.il/?CategoryID=156>

רקע על אגף תקון

לאגף שלוש מטרות עיקריות: עצירת הידרדרות של בני נוער, צעירים ובוגרים הנמצאים במצבי סיכון וסכנה, צמצום התנהגויות פוגעות בעצמן ובסביבתן של האוכלוסיות שבטיפול האגף ושילובן במעגל החיים הנורמטיבי. במסגרת האגף פועלים שמונה שירותים:

1. **שירות המבחן לנוער** הוא שירות טיפול־סוציאלי סמכותי שנועד לאבחן, לטפל ולהדריך קטינים (בני 12-18) עוברי חוק והוריהם, לסייע למערכת אכיפת החוק בהתאמת החלטות שיפוטיות ולמנוע הישנות עבירות.
2. **השירות לנוער, צעירות וצעירים** מופקד על איתור, יישוג, עבודת רחוב וטיפול ושיקום של בני נוער וצעירותים (בני 13-25) הנמצאים על

המאפיינים והצרכים של בני הנוער והצעירים המטופלים באגף תקון

ממצאי המחקרים ממחישים את מורכבות הקשיים שעמם מתמודדים בני הנוער והצעירים ומצביעים על קשיים רב-ממדיים. אותרו שישה מצבי סיכון ומצבים מגבירי סיכון בולטים:

1. רקע אישי ומשפחתי

לכני הנוער ולצעירים רקע אישי ומשפחתי, חברתי וכלכלי מדאיג. מהממצאים עולה באופן בולט כי לנערות בשירות לנערות ולצעירות ולמשתתפים בתכנית "מעטפת" יש רקע מורכב במיוחד. לדוגמה, כ-50% מבני נוער אלו חיים במשפחות חד-הוריות, לעומת כ-6% מכלל בני 17-0 בישראל בשנת 2013 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015), ושיעורים גבוהים מקרב בני הנוער היו בעבר בסידור חוץ-ביתי: 48% מהנערות בשירות לנערות ולצעירות ו-39% מהמשתתפים ב"מעטפת".

2. תמיכה רגשית

היבט התמיכה הרגשית כולל את מורכבות הקשר עם ההורים ואת מקורות התמיכה (הדלים לרוב) העומדים לרשות בני הנוער. הנתונים מעידים על הקשיים הקיימים בקשר בין בני הנוער והצעירים לבין הוריהם ופעמים רבות על היעדר תמיכה מצד ההורים. כך למשל, בנוגע ל-50%-73% מבני הנוער והצעירים דווח על מתח ומריבות ביניהם לבין הוריהם; בנוגע למשתתפים בתכניות "מחסות לעצמאות" ו"מעטפת" דווח שהאם מהווה גורם ללחץ ולקשיים רגשיים, אך היא גם גורם משמעותי בחייהם. תכנית "מעטפת" מציגה מקרה יוצא דופן: מרבית המשפחות בתכנית משתפות פעולה ותומכות בנערה. ככל הנראה, נתונים אלה מעידים על המאמץ שנעשה לבחור לתכנית משפחות עם מוטיבציה לשינוי ונכונות לשיתוף פעולה.

עוד עולה מהמחקרים כי היקף התמיכה הרגשית שמקבלים בני הנוער והצעירים מהסביבה הטבעית שלהם הוא לרוב דל, ולא פעם מקור התמיכה העיקרי - אם לא היחיד - הוא אנשי הצוות בשירותים ובתכניות. כך, להערכת הצוות במסגרות השירות לשיקום נוער, 29% מבני הנוער במית"רים מקבלים תמיכה משפחתית, לעומת 83% שמקבלים תמיכה מהגורם המטפל. במפתנים, ההבדל בין סוגי התמיכה קטן יותר: 49% ו-61%, בהתאמה. להערכת הצוות בתכנית "מחסות לעצמאות", גם בתכנית זו רק 20% מהמשתתפים מקבלים תמיכה רגשית מאחד ההורים; לעומת זאת, 45% מהמשתתפים מקבלים תמיכה מאנשי הצוות. עבור חלק גדול מהמשתתפים, זו התמיכה הרגשית היחידה.

3. לקויות למידה והפרעת קשב וריכוז

שיעורם של בעלי לקויות למידה והפרעת קשב וריכוז בכלל האוכלוסייה מוערך ב-10%-15%. בקרב אוכלוסיות בסיכון נמצא ייצוג יתר של בני נוער עם לקויות אלה: 22%-90% (השוני בממצאים נובע מאופן המדידה) (אמיתי, 2010). גם במחקרים הנסקרים במאמר זה נמצאה תמונה דומה: להערכת הצוות, 79% מבני הנוער בשירות לשיקום נוער הם עם לקויות למידה ו/או הפרעת קשב וריכוז. גם 58% מכלל הקטינים בשירות המבחן לנוער הוערכו כבעלי לקויות למידה ו/או הפרעת קשב וריכוז, ובקרב משתתפי "מעטפת" - 73%. נציין כי בקרב הנערות בשירות לנערות ולצעירות נמצא שיעור נמוך במידה ניכרת של לקויות למידה - 22%. ייתכן כי הסיבה לכך, כפי שגם נמצא בספרות, היא שנערות מאותרות פחות או מאופיינות פחות בקושי זה (Boyle et al., 2011). הסבר אחר נוגע לשנת ביצוע המחקר: המחקר נערך בתחילת שנות ה-2000, וייתכן שבאותה עת המודעות ללקויות למידה למיניהן הייתה פחותה מבשנים האחרונות.

3 הנתונים מתייחסים הן לבני נוער וצעירים שאובחנו והן לכאלה שלאנשי הצוות יש יסוד סביר להניח שהם בעלי לקויות למידה ו/או הפרעת קשב וריכוז.

רצף מצבי הסיכון, הסכנה, המצוקה והניתוק ממערכות משפחתיות וחברתיות.

3. **השירות לשיקום נוער** מקים ומפעיל מסגרות טיפוליות, שיקומיות וחינוכיות יומיות בקהילה לבני 14-18 הנמצאים על רצף הסיכון, הסכנה והניתוק. במסגרת השירות פועלים שני סוגי מסגרות עיקריים: מפתן - מסגרת יומית חינוכית בקהילה, ומית"ר - מרכז יום רב-תחומי הפועל לאורך כל שעות היום.
4. **רשות חסות הנוער** מופקדת על טיפול חוץ-ביתי שמכותי כופה לבני נוער (בני 12-18) שניסיונות קודמים לטפל בהם לא צלחו והם במצבי סיכון וסכנה.
5. **שירות המבחן למבוגרים** הוא שירות סוציאלי הפועל על פי החוק הפלילי. תפקידו לתת שירותי אבחון, טיפול ושיקום לבני 18 ומעלה המעורבים באירועים פליליים - נאשמים, חשודים או נפגעים.
6. **השירות לטיפול בהתמכרויות** מטפל במכורים לסמים, לאלכוהול ולהימורים (בני נוער ומבוגרים) ובכני משפחותיהם, לצורך גמילה, טיפול ושיקום.
7. **השירות לטיפול באדם עם אוטיזם** מטפל באנשים הנמצאים על רצף האוטיזם ובכני משפחותיהם.
8. **השירות לחקירת ילדים ולחקירות מיוחדות** מופקד על חקירה בהליך הפלילי של שתי אוכלוסיות: ילדים עד גיל 14 ואנשים עם מוגבלות שכלית.

מערך המחקר

בחמשת המחקרים נאסף מידע כמותי ואיכותני. המידע הכמותי היה מוקד המחקר, ואילו המידע האיכותני השלים, סיפק פרשנות ואפשר את השמעת קולם של בני הנוער והצעירים. המידע הכמותי נאסף על מדגם ארצי מייצג של בני נוער וצעירים המטופלים בשירותים ועל כלל המשתתפים בשתי התכניות שהוערכו, באמצעות שאלון שמילאו העובדים. הלוח שלהלן מציג בקצרה את מערך המחקר בכל אחד מהמחקרים הנסקרים במאמר זה:

* מערך המחקר וכליו, לפי מחקר

המחקר	שנת איסוף המידע	כלי המחקר*
השירות לנערות ולצעירות	2003	שאלון על הנערות: מטופלות (390), ממתונות למעון נעול (77); ראיונות וקבוצות מיקוד עם נערות (13)
שירות המבחן לנוער	2009	שאלון על הקטינים (430); ראיונות עם קטינים (5)
השירות לשיקום נוער	2012	שאלון על בני הנוער (597); ראיונות עם אנשי מטה וצוות (15); ראיונות קבוצתיים עם בני נוער (2)
"מחסות לעצמאות"	2013-2011	שאלון על כל המשתתפים (57); ראיונות עם אנשי מטה, צוות ושירותים בקהילה (24); ראיונות עם משתתפים (12)
"מעטפת"	2013-2012	שאלון על כל המשתתפים למתאמות ולקצינות המבחן (33); ראיונות וקבוצות מיקוד עם אנשי מטה וצוות (15); חקרי מקרה: הורים, בני נוער ומתאמות (5)

* בסוגריים מופיע מספר הנבדקים.

4. קורבנות

בשלושת המחקרים על מאפייני אוכלוסיות השירותים דווח שחלק מבני הנוער ומהצעירים הם קורבנות למצבי סיכון שונים, בהם אלימות מילולית, פיזית ומינית. תמונה מדאיגה במיוחד עולה בנוגע לנערות בשירות לנערות ולצעירות. נערות רבות נפלו קורבן למעשי אלימות לסוגיה, בתוך המשפחה ומחוצה לה. למשל, בתוך המשפחה - 34% סבלו מאלימות פיזית, 9% מאלימות מינית ו-51% מאלימות מילולית; מחוץ למשפחה - 12% נאנסו, 21% נוצלו מינית ו-35% סבלו מהטרדות ומהצקות.

5. מצב רגשינפשי

מצבם הרגשי הקשה של בני הנוער ושל הצעירים בא לידי ביטוי בהיבטים שונים: 45% מבני הנוער בשירות לשיקום נוער ו-35% מהקטינים המטופלים בשירות המבחן לנוער הוערכו במצב רגשי קשה; מעל לרבע מהמשתתפים בתכניות טופלו על רקע פסיכיאטרי (27% ב"מעטפת" ו-26% במחסות לעצמאות), לעומת כ-10% מבני הנוער והצעירים בשלושת השירותים; בנוגע ל-24% מהנערות בשירות לנערות ולצעירות ול-13% מהמשתתפים בתכנית "מעטפת" דווח על ניסיון אובדני. שיעורים אלה גבוהים למדי בהשוואה ל-7% מכלל תלמידי כיתות י' בשנת 2011 שניסו להתאבד (ציונית וקושר, 2013).

6. מעורבות בהתנהגויות סיכון

על פי דיווח אנשי המקצוע, שיעורים גבוהים מקרב בני הנוער והצעירים מעורבים בהתנהגויות סיכון למיניהן. מעורבות בהתנהגות מנוגדת לחוק, למשל, דווחה בנוגע ל-34% מבני הנוער בשירות לשיקום נוער ול-12% מהמשתתפים בתכנית "מחסות לעצמאות" לאחר סיום שהותם במעון רשות חסות לנוער וחזרתם לקהילה. דוגמה אחרת היא צריכה מופרזת של אלכוהול: על חלק ניכר מהמשתתפים בתכנית "מחסות לעצמאות" (32%) ו"מעטפת" (29%) ומבני הנוער בשירות לשיקום נוער (21%) דווח שהם נוהגים להשתכר או שהם מכורים לאלכוהול.

הסוגיות הרוחביות שעלו מהמחקרים

הניתוח הרוחבי העלה שמונה סוגיות המשותפות לכל חמשת המחקרים. בנוגע לכל אחת מהן מוצגים ממצאים נבחרים וכיווני פעולה לעתיד. הסוגיות הן: שילוב בעיסוק נורמטיבי והכנה לעתיד; הכוחות של בני הנוער והצעירים והשמעת קולם; עבודה עם הורים; אוכלוסיות מיוחדות; עבודה עם שירותים; אנשי הצוות - נותני השירותים; בקרה פנימית ואיסוף מידע שוטף; והכניה של תכניות חדשות.

1. שילוב בעיסוק נורמטיבי

אחת המטרות של כל השירותים והתכניות היא לשלב את בני הנוער והצעירים בעיסוק נורמטיבי התואם את גילם (לימודים, עבודה או שירות צבאי/לאומי) ולסייע להם להתמיד בו, במטרה להשיבם למערכת נורמטיבית בקהילה ולהכניסם

הניתוח אפשר למידה מעמיקה של מסקנות המחקרים, זיהוי של סוגיות רוחביות, אתגרים משותפים ונקודות שוני בולטות בין השירותים והתכניות והצפתם. מידע זה הוא בעל פוטנציאל רב לקידום מדיניות מבוססת מידע ולשיפור הטיפול הניתן לבני נוער ולצעירים במסגרת אגף תקון. הוא גם רב ערך לשירותים נוספים, המתמודדים עם רבות מהסוגיות המוצגות

לחיים עצמאיים. עם זאת, מהממצאים עלה כי לשיעור לא מבוטל מבני הנוער ומהצעירים אין עיסוק נורמטיבי: 13%-34% מהם לא היו משולבים במסגרת כלשהי בעת המחקר. שיעור זה גבוה בהשוואה לכלל בני 15-17 בישראל, שרק 6% מהם לא למדו ולא עבדו בשנת 2012 (ציונית וקושר, 2013). גם בקרב משתתפי התכנית "מעטפת" נמצא ש-6% בלבד היו ללא עיסוק בעת ביצוע המחקר, אולם ממצא זה הוא יוצא דופן בהשוואה לשאר השירותים והתכניות שנבדקו.

קשיים נמצאו גם בקרב בני הנוער והצעירים שהיו משולבים במסגרת כלשהי, בין היתר בהסתגלות, בהתמדה ובתפקוד. בקרב המשולבים במסגרת לימודית, קשיים אלה מצביעים על נשירה סמויה: לדוגמה, -40% 30% לא הגיעו באופן סדיר לבית הספר; ממוצע ההיעדרות היה חודש או יותר; כ-50% לא תפקדו היטב בבית הספר והפגינו התנהגות שלילית (דווח לגבי בני הנוער במפתנים) ו-35% לא עמדו בדרישות בית הספר (דווח בשירות המבחן לנוער). כמו כן, דווח על קשיים לימודיים רבים ועל הישגים נמוכים: ל-85% ממשתתפי "מעטפת" ול-61% מהלומדים במפתנים היו הישגים לימודיים נמוכים, ו-46% מהמשתתפים בתכנית "מחסות לעצמאות" לא נבחנו כלל בבחינות הבגרות.

קשיים בהסתגלות, בהתמדה ובתפקוד הלימודי והישגים נמוכים מאפיינים בני נוער בסיכון בכלל (סבולאל וחסין, 2011). מהמחקרים עולה כי לקשיים בתחום הלימודי השפעה רחבה על מצב בני הנוער והצעירים, והם עלולים להיות אחת הסיבות להפניה לטיפול בשירות: 21% מהנערות בשירות לנערות ולצעירות הופנו לשירות בשל קשיים לימודיים; בנוגע ל-44% מהקטינים בשירות המבחן לנוער הוערך שהקשיים הלימודיים הם שהובילו, בין היתר, להתנהגות המנוגדת לחוק. קשיים אחרים שנמצאו באשר להשתלבות בעיסוק היו ריבוי מעברים בין מסגרות (בין בתי ספר או בין מקומות עבודה), יחסים לא תקינים עם מורים או עם ממונים ושביעות רצון נמוכה של בני הנוער ושל הצעירים מתחום עיסוקם ומהמסגרת שבה הם משולבים (בית הספר או מקום העבודה).

כיווני פעולה: מוצע להגדיר את השילוב במסגרת לימודית ואת השלמת ההשכלה כיעדים עבור בני נוער שאינם לומדים או צעירים שלא סיימו תיכון. אם הנער או הנערה לא יוכלו להשתלב במסגרת לימודית מסיבה כלשהי, מוצע שיושקעו מאמצים בשילובם בעבודה. כמו כן, מוצע להקנות מיומנויות וידע שיאפשרו לבני הנוער ולצעירים להתמיד לאורך זמן בעיסוק ולתפקד בו באופן שיוכל לתוצאות מועילות. בין היתר, מומלץ להקנות כישורי חיים כגון ניהול זמן, מיומנויות

3. עבודה עם הורים

רבים מבני הנוער ומהצעירים חווים קשיים בקשר שלהם עם הוריהם. חלק מהעבודה של השירותים ושל התכניות בשיקום בני הנוער והצעירים היא לסייע להם גם בכך, כדי להקל את שהותם בבית או את החזרה אליו ממסגרות חוץ-ביתיות. עם זאת, מהמחקרים עלה כי על פי רוב העבודה עם ההורים אינה במוקד השירות או התכנית. במקרים אחרים דיווחו אנשי הצוות על קשיים בעבודה עם ההורים. לרוב, העובדים נמצאים בקשר עם ההורים לפי הצורך ולא באופן שוטף ומוסדר, כאשר המגמה היא לעבוד יותר עם הורים שקל יותר לעבוד אתם ושהקשר שלהם עם ילדיהם טוב יותר ולוותר על עבודה עם הורים שהקשר עמם או תפקודם מורכבים יותר.

כך, לדוגמה, מתקיימים שיחות או קשר עם ההורים לפי הצורך כלכד עם 88% מהורי בני הנוער בשירות לשיקום נוער ועם 55% מהורי הקטינים בשירות המבחן לנוער; על 50% מהורי הנערות בשירות לנוער ולצעירות דווח שהם השתתפו בטיפול, ועם 21% מהורי בני הנוער בשירות לשיקום נוער נעשתה התערבות ישירה. בתכנית "מחסות לעצמאות" נמצא שלא נעשתה עבודה מובנית עם הורים, על אף שחלק גדול מהבוגרים חוזרים לבית הוריהם (רוב הבוגרים הם מתחת לגיל 18, אך יש גם בוגרים מעל גיל זה) ויש חשיבות מיוחדת לעבודה עם ההורים. תכנית "מעטפת" היא דוגמה יוצאת דופן לעבודה משמעותית עם הורים. כאמור, נעשה מאמץ לבחור לתכנית משפחות עם מוטיבציה לשינוי, אשר מוכנות לשתף פעולה, והפגישות מתקיימות בבית המשפחה. מהמחקר עולה שלהצבת המשפחה במרכז יש השפעה מרחיקת

לכת על שיקום בני הנוער, וכן על תפיסת ההורים את שירותי הרווחה ואת מחויבות המדינה כלפיהם כחיובית יותר.

כיווני פעולה: מנהלי השירותים מודעים לצורך בחיזוק העבודה עם ההורים, ומן המחקר עלו כמה דרכים אפשריות להרחבה ולשיפור של עבודה זו. ראשית, מוצע **לחזק ולהבטיח את מעורבות ההורים** באמצעות שיתופם השוטף בכל שלבי הטיפול - החל בתכנון תכנית הטיפול וכלה במהלך מתן הטיפול עצמו, ובאמצעות התייעצות עמם והגברת שיתוף הפעולה שלהם. שמירה על קשר שוטף עם ההורים תאפשר לעדכנם בהתקדמות ילדם ובהצלחותיו, ולא רק במצבי משבר. זאת ועוד, לשמירה על קשר שוטף עם ההורים עשויה להיות תרומה משמעותית לגיוסם כשותפים מלאים בתהליך הטיפולי של בנם או של בתם. שנית, מוצע **לעבוד עם המשפחה בקהילה ולהכין אותה לחזרת ילדה ממסגרת חוץ-ביתית**, כדי לתמוך בטיפול בילד, לשמור על ההישגים שהושגו ולהקל את חזרתו של הילד הביתה. שלישית, בשל הקשיים הכרוכים בעבודה עם הורים, מוצע **להכשיר את העובדים** ולהרחיב את הכלים ואת המידע העומדים לרשותם על דרכי עבודה מיטביות עם ההורים ועל אופני ההתערבות עם הורים ומתבגרים יחד.

"רכות" של עולם העבודה (למשל, עבודת צוות והתנהלות במסגרת היררכית) וידע על זכויות בתחום התעסוקה (קרי תנאים סוציאליים, כגון: תשלום עבור ימי מחלה, הפרשה לפנסיה וכדומה). עוד מוצע **להרחיב את המשאבים ואת השירותים הקיימים לצעירים** אשר עשויים לתרום לשילובם בעיסוק עיקרי, וזאת באמצעות הרחבת הפריסה של שירותים קיימים, הכללת צעירים בסיכון כחלק מהגדרת אוכלוסיית היעד של שירותים קיימים (כמו במרכזי הצעירים) ופיתוח של שירותים חסרים - למשל, השלמת השכלה לצעירים בני 18 ומעלה. הצורך בכך בולט במיוחד במגזר הערבי.

2. הכוחות של בני הנוער ושל הצעירים והשמעת קולם

בשנים האחרונות מושם יותר ויותר דגש על בחינת הכוחות ותחומי החוזק של בני הנוער ושל הצעירים, לצד בדיקת הקשיים והבעיות שעמם הם מתמודדים. זאת, בהתאם לתפיסה כי כוחות אלה עשויים לשמש מנוף לשיקום (Gestsdóttir, 2007 & Lerner). כחלק מתפיסה זו, מודגשים הצורך והרצון שלהם להשמיע את קולם, כמו גם הצורך והרצון כי יקשיבו להם באופן ישיר ולא מתווך. דרך זו נתפסת כצעד המעצים את המטופלים. מהמחקרים עלה כי בשירותים ובתכניות נבחנים תחומי החוזק האישיים וסוגי התמיכה מהסביבה הקרובה, בעיקר תמיכת ההורים, שעשויים לסייע לבני הנוער ולצעירים. כמו כן, מתקיימות פעילויות ותכניות העשרה והעצמה שנועדו לספק לבני הנוער ולצעירים חוויות הצלחה. בשתי התכניות שנבדקו מתמקדים בהשמעת קולם של המשתתפים ובהקשבה להם: בתכנית "מעטפת" זה עקרון עבודה

המיושם הלכה למעשה, ובתכנית "מחסות לעצמאות" מאופיינת קביעת תכנית הליווי בשיתוף של המשתתפים, תוך כיבוד דעתם והעדפותיהם. בשירות לשיקום נוער אמורים אנשי הצוות לשתף את בני הנוער בבניית תכניתם האישית, ומדיניות זו מבוצעת במרבית המקרים: להערכת הצוות, 67% מבני הנוער במפתנים ו-88% מבני הנוער במית"רים מכירים את תכניתם האישית, ושיעור נמוך במקצת מהם (57% ו-81%, בהתאמה) הסכימו עם יעדי התכנית ועם לוח הזמנים שלה.

כיווני פעולה: בשל החשיבות של **שיתוף בני הנוער** והצעירים מוצע להרחיב ולהעמיק את הפעולות שכבר נעשות בתחום. מומלץ לכלול בכל שלבי הטיפול כלים **להערכת הכוחות** של בני הנוער ושל הצעירים. החשיבות שבכך גבוהה במיוחד דווקא משום שמדובר באוכלוסייה "בקצה רצף הטיפול", שבעיותיה רבות ומורכבות. ההתמקדות בכוחות של הנער או של הנערה עשויה להוות מנוף לשיקום ולהצלחת ההתערבות. נוסף על כך, מוצע **ליצור מענים שיסייעו בפיתוח הכוחות** של בני הנוער ושל הצעירים, כמו של סביבתם הקרובה, לשם פיתוח חוסנם האישי. מוצע לעשות זאת באמצעות חיזוק שיתופם של בני הנוער והצעירים בקבלת החלטות הנוגעות להם, הקשבה להם ועידודם להשמיע את קולם בכל שלבי הטיפול וכחלק אינטגרלי ממנו.

4. טיפול באוכלוסיות מיוחדות

נותני השירותים התייחסו לשלוש קבוצות אוכלוסייה בולטות המטופלות באגף תקון: המגזר הערבי, עולים, ובני נוער וצעירים עם לקויות למידה והפרעת קשב וריכוז (מאפייני הקבוצה השלישית תוארו לעיל, בפרק העוסק במאפיינים ובצרכים של בני הנוער והצעירים באגף תקון).

בני נוער וצעירים מהמגזר הערבי מהווים כ-18% מהאוכלוסייה בשירותים ובתכניות שנסקרים כאן. זאת למעט השירות לשיקום נוער, שבו 31% מבני הנוער הם מהמגזר הערבי. לשם השוואה, בשנת 2013, 30% מבני 0-17 שחיו בישראל היו מהמגזר הערבי (המועצה הלאומית לשלום הילד, 2014). בחינה של פריסת השירותים והתכניות העלתה כי השירות לנערות ולצעירות פועל במחצית מהרשויות, ודווח על מחסור בתקנים בכלל (לא רק במגזר הערבי). תכנית "מעטפת" פועלת בחמישה יישובים, בהם שני יישובים מעורבים (תל אביב-יפו וח'פה), ומהמגזר הערבי השתתפו בה רק משפחות הדוברות עברית ברמה מספקת לצורכי ההשתתפות בתכנית. הפעלת תכנית "מחסות לעצמאות" במגזר הערבי הייתה בראשיתה בעת ביצוע המחקר. מאחר שיעוד מרכזי של תכנית זו הוא תיווך לשירותים בקהילה, המחסור בשירותים במגזר הערבי הציב אתגר מיוחד למפעילי התכנית.

שיעור העולים ממדינות שונות, שהעיקריות בהן הן ברית המועצות לשעבר ואתיופיה, גבוה במיוחד בקרב המשתתפים בתכנית "מחסות לעצמאות" (35%) ובקרב הנערות בשירות לנערות ולצעירות ובני הנוער בשירות המבחן לנוער (20%). בשירות לשיקום נוער וב"מעטפת" נמצא שיעור נמוך יותר של עולים (כ-10%). להשוואה, שיעור העולים מקרב כלל בני 15-17 היהודיים בשנת 2013 עמד על 8.4% (ברמן, 2014).

כיווני פעולה: מתן טיפול לבני נוער מהמגזר הערבי ולעולים מחייב **כשירות תרבותית** בהיבטים שונים, כגון העסקה של דוברי שפות נוספות (ערבית, רוסית, אמהרית וכדומה), הבנה של קודים תרבותיים והתאמה של דרכי העבודה והטיפול. בשל חשיבות נושאים אלה לשיפור העבודה, מוצע לחזק את הכשירות התרבותית של הצוותים החינוכיים והטיפוליים. נוסף על כך, יש חשיבות **במתן טיפול מותאם לבני נוער ולצעירים עם לקויות למידה /או עם הפרעת קשב וריכוז**. מוצעים כמה צעדים: אבחון לקויות אלה בקרב בני הנוער והצעירים שטרם אובחנו, הכשרת עובדים בנושא של טיפול מותאם לבעלי לקות למידה /או הפרעת קשב ומתן טיפול מותאם.

5. עבודה עם שירותים

סוגיה מכריעה שעולה פעמים רבות בהפניה של מטופל משירות לשירות, ובוודאי במעבר ממסגרת חוץ-ביתית בחזרה לקהילה, היא עבודה עם שירותים שונים. המחקרים הראו שעל פי רוב, לבני הנוער ולצעירים ולנותני השירותים יש קשר עם שירותים נוספים. אחת התרומות שנמצאה עבור המשתתפים בתכניות "מעטפת" ו"מחסות לעצמאות" היא חיבורם לשירותים נוספים ותיאום הטיפול בין הגורמים השונים. עוד נמצא ב"מעטפת" כי קשרי העבודה עם שירותים המכוונים לאוכלוסיות יעד דומות לאלה של אגף תקון (כגון קידום נוער) מוצלחים יותר, וכי שיתופי הפעולה עם שירותים אוניברסליים (כמו מערכת החינוך) כרוכים בקשיים. כיווני פעולה לשיפור העבודה עם שירותים אחרים: ראשית, במקרה

של חילופי עובדים בתוך שירות או תכנית יש לדאוג **להעברת הטיפול בצורה מיטבית ומסודרת** לעובד המחליף, כדי לשמור על רצף טיפולי. שנית, נמצא **שלישות פעולה בין שירותים בנוגע למטופל** תרומה חשובה לתיאום הטיפול ולשיפורו. לכן, מוצע להעמיק את קשרי העבודה - ברמת המטה וברמה הפרטנית - עם שירותים שיש עמם קשר ולבנות קשרי עבודה עם שירותים נוספים לשם קבלת מידע, הפניה לטיפול, מעקב אחר תפקוד המטופל, מיצוי זכויות וטיפול משותף. שלישיית, בנוגע לבני נוער השוהים בסידור חוץ-ביתי, חשוב **להמשיך את הקשר בין השירות המפנה למטופל השוהה בסידור חוץ-ביתי**. כמו כן, לקראת חזרת המטופל הביתה יש לחזק את הקשר בין המוסד החוץ-ביתי לשירות בקהילה אשר יהיה אחראי להמשך הטיפול בנער או בצעיר. רביעית, שירותים ותכניות רבים באגף נותנים מענה אינטנסיבי ומקיף. הם גם משמשים לא פעם מקור תמיכה עיקרי לבני הנוער ולצעירים שרבים מהם, כאמור, חסרי עורף משפחתי ובעלי מקורות דלים לתמיכה רגשית. מכאן שיש

חשיבות **לבצע מעקב טיפולי גם לאחר סיום הטיפול** בשירות או בתכנית ולהציע לבני הנוער ולצעירים המשך ליווי לפי הצורך. חמישית, במצב של העברת השירות מספק לספק (בעת הפרטה חלקית של המענה) יש צורך להבטיח **המשכיות במתן השירות**. חשוב שתהליך השינוי וההטמעה יהיה חלק ומסודר, כדי להבטיח שבני הנוער והצעירים הזקוקים לשירות לא ייפגעו בתקופת המעבר ויזכו בשירות הנחוץ להם.

6. הצוות - נותני השירותים

אין עוררין כי לאנשי הצוות חשיבות מרכזית. על פי רוב נמצאה שביעיות רצון גבוהה מהעובדים, הן בקרב בני הנוער והצעירים והן בקרב אנשי שירותים העובדים עמם בשיתוף פעולה. עוד נמצא כי פעמים רבות מוטל על העובדים עומס עבודה רב: היקף המטלות הנדרשות מהם אינו הולם את היקף משרתם, או שמצבת כוח האדם בשירות או בתכנית אינה תואמת את הצרכים או את דרכי העבודה בשירות. בחלק מהשירותים והתכניות נקבע שהצוות יכלול מתנדבים, אולם נמצא שהצלחת עבודתם של המתנדבים תלויה בתפקיד שיועד להם. לדוגמה, מהערכת התכנית "מחסות לעצמאות" עלה שכאשר תפקידם מוגדר ככוח עזר ולא כחלופה לאנשי המקצוע, הצלחתם ותרומתם רבות יותר.

כיווני פעולה: במחקרים נמצאו כמה **תחומים שבהם יש צורך להעמיק את ההכשרה לעובדים**. חלק מהנושאים אוזכרו בהקשר של סוגיות שהוצגו קודם לכן: היכרות עם דרכי עבודה מותאמות לבעלי לקויות למידה /או הפרעת קשב וריכוז; פיתוח הכשירות התרבותית בהקשר של המגזר הערבי ועולים; למידת דרכים ליצירת מוטיבציה לטיפול ולחיזוק שיתוף הפעולה של בני הנוער והצעירים ושל הוריהם בתהליך הטיפול; היכרות עם דרכי עבודה עם הורים ועם הורים-מתבגרים יחד; פיתוח מיומנויות לעבודה עם תכניות אישיות - כיצד לבנות תכנית אישית, איך ליישמה ודרכים לעקוב אחר הביצוע והעדכון של התכנית שנקבעה.

7. בקרה פנימית ואיסוף מידע שוטף

במהותו קשור נושא זה להיבט מנהלי של השירותים והתכניות, אך יש לו גם תרומה משמעותית לשיפור הטיפול. בחלק מהשירותים ומהתכניות קיימת מערכת מידע מסודרת, שגמנה אפשר להפיק מידע על בני הנוער והצעירים ועל מצבם וכן על השירות בכללותו.

לסקירה של מחקרים אשר נערכו במשך עשור - היה יתרון נוסף: היא אפשרה ראייה ארוכת טווח, אשר הבליטה את ההתפתחות ואת השינויים שחלו לאורך השנים בתפיסות המקצועיות של אנשי הצוות ושימשה נדבך נוסף ללמידה

דברי תודה

- עבודה זו היא פרי יוזמה משותפת של שני אגפים מרכזיים במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, ועל כך ברצוננו להודות לאנשים הבאים:
- באגף לנוער, צעירים ושירותי תקון - לרחל שרביט, סמנכ"לית בכירה ומנהלת האגף; לזוהר חמו, סגן מנהלת האגף לשעבר; ולכל מנהלי השירותים באגף.
  - באגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה - ליקותיאל צבע, מנהל האגף; לד"ר יוסף אהרונוב, מנהל תחום מחקר; ולד"ר הראל גורן, ראש ענף מידע וידע.

עוד ברצוננו להודות למרים נבות, מנהלת מרכז אנגלברג לילדים ולנוער במכון מאירס'ג'וינט-ברוקדייל, על החשיבה המשותפת ועל הסיוע הרב לאורך כל הדרך.

רשימת מקורות

1. אמיתי, ג. (2010). גורמי סיכון לסטייה חברתית בקרב נערות עם לקויי למידה או קשיי למידה חמורים. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים: האוניברסיטה העברית.
2. ברמן, צ. (עורכת) (2014). ילדים בישראל - שנתון 2014. ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד.
3. לוי, ד., כאהרן סטרבצ'ינסקי, פ. (2014). "מחסות לעצמאות" - ליווי בוגרי מעונות רשות חסות הנוער. מחקר הערכה. דמ-14-661. ירושלים: מכון מאירס'ג'וינט-ברוקדייל.
4. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2015). הודעה לתקשורת: משפחות בישראל - נתונים לרגל יום המשפחה. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
5. המועצה הלאומית לשלום הילד (2014). לקט נתונים מתוך השנתון "ילדים בישראל - 2014". ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד.
6. כאהרן סטרבצ'ינסקי, פ., בן סימון, ב., וקונסטנטינוב, ו. (2013). השירות לשיקום נוער: מאפיינים וצרכים של אוכלוסיית המפתנים והמית'רים. דמ-13-637. ירושלים: מכון מאירס'ג'וינט-ברוקדייל.
7. כאהרן סטרבצ'ינסקי, פ., יורוביץ, ל., קונסטנטינוב, ו., ואפרתי, ר. (2005). מאפיינים וצרכים של הנערות המטופלות בשירות לנערות וצעירות - משרד הרווחה. דמ-05-465. מכון מאירס'ג'וינט-ברוקדייל, ירושלים.
8. כאהרן סטרבצ'ינסקי, פ., ולוי, ד. (2011). מאפיינים וצרכים של הקטינים המטופלים בשירות המבחן לנוער. דמ-11-585. ירושלים: מכון מאירס'ג'וינט-ברוקדייל.
9. כאהרן סטרבצ'ינסקי, פ., שר, ג., ולוי, ד. (2014). תכנית "מעטפת" לבני נוער המטופלים בשירות המבחן לנוער: מחקר הערכה. דמ-14-666. ירושלים: מכון מאירס'ג'וינט-ברוקדייל.
10. משרד הרווחה והשירותים החברתיים - אגף לנוער, צעירים ושירותי תקון (אתר אינטרנט, נדלה ב-14.12.2014): <http://www.molsa.gov.il/Units/Wings/AgafNoar/Pages/AgafNoar.aspx>
11. סברילאל, ר., וחסיין, ט. (2011). מצבי סיכון בקרב ילדים ובני נוער: איתור ומיפוי המסגרת התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון. דמ-11-589. ירושלים: מכון מאירס'ג'וינט-ברוקדייל.
12. ציונית, י., וקושר, ח. (עורכת) (2013). ילדים בישראל - שנתון 2013. ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד.
13. Boyle, C. A., Boulet, S., Schieve, L. A., Cohen, R. A., Blumberg, S. J., Yeargin-Allsopp, M., Visser, S., & Kogan, M. D. (2011). Trends in the Prevalence of Developmental Disabilities in US Children, 1997-2008. *Pediatrics* 127: 2010-2989.
14. Gestsdóttir, S., & Lerner, R. M. (2007). Intentional Self-Regulation and Positive Youth Development in Early Adolescence: Findings from the 4-H Study of Positive Youth Development. *Developmental Psychology* 43(2):508-521.

באחרים אין הקפדה מספקת על איסוף הנתונים ועל הזנתם למערכת המידע. בשל כך, מוצע לבצע מעקב שיטתי, כולל מעקב מספרי, אחר המועמדים לשירות או לתכנית ואחר המטופלים ככלי לפיקוח על השירותים ועל התכניות; ללמוד על היקף הנשירה, לבחון באילו שלבים היא מתרחשת ומהן סיבותיה; וכמובן - ללמוד על ההצלחות ומה הוביל אליהן. יתר על כן, מוצע לערוך מעקב מובנה ושיטתי אחר מסיימי הטיפול, מתוך נכונות להתערב או להפנות להמשך טיפול בשירות אחר במקרה של משבר.

8. הבניה של דרכי עבודה ושל תכניות חדשות

בהפעלת תכנית חדשה יש צורך בתהליכי גיבוש והבניה כדי ליישם את הרעיון הלכה למעשה. "מעטפת" ו"מחסות לעצמאות" הן תכניות חדשות באגף. במהלך תקופת יישומן, שלווה במחקר הערכה, נעשו תהליכי הבניה וגיבוש, אולם נמצאו נושאים הדורשים תשומת לב מיוחדת והמשך גיבוש. מוצעים שני תהליכי הבניה: האחד הוא גיבוש שלב סיום הטיפול והפרידה מהצוות. בשתי התכניות נמצא ששלב זה טרם הובנה דיו ויש צורך לבחון את דרכי הביצוע שלו ואת הנחיית העובדים בהתאם. השני הוא כתיבת מודל העבודה. כבכל שירות, לשם גיבוש הידע הקיים ושימורו בידי העובדים, כבסיס להרחבת השירות או התכנית לאוכלוסיות וליישובים נוספים וכחומר רקע לעובדים חדשים, יש לכתוב את מודל העבודה, את הרציונל המנחה את העבודה, את ההנחיות לביצוע, את התוכנות שנלמדו מהיישום עד כה ועוד.

סיכום

בראשית 2014 התבקשנו להציג בפני הנהלת אגף תקון ממצאים ממחקרים שנערכו עמו. הייתה זו הזדמנות פז לחזור למחקרים שערכנו בעשור האחרון על שירותים ועל תכניות שמפעיל האגף ולבחון אותם מנקודת מבט חדשה ורעננה. עד מהרה הבנו שבידינו מאגר מידע רחב, העולה על סך חלקיו. אומנם כל אחד מהמחקרים הניב מידע עשיר ומקיף, שסייע לשירות הנחקר להתפתח ולהתמקצע, אולם ניתוח-על של הנתונים, תוך חיפוש אחר סוגיות משותפות, חשף תמונה מרתקת ומקיפה של עבודת השירותים ושל צורכי האוכלוסייה. לניתוח מעין זה תרומה רבה לחיזוק עבודת האגף, באפשרו להציף את הסוגיות ואת התחומים שעמם מתמודדים השירותים הפועלים בו. הניסיון האישי של כל שירות ותכנית הובאו לדיון, הפרו את החשיבה המשותפת וחזקו את ההבנה כי גיבוש דרכי פעולה משותפות לסוגיות המטרידות את כלל השירותים באגף עשוי להיטיב את המענים המוצעים.

לסקירה של מחקרים אשר נערכו במשך עשור היה יתרון נוסף: היא אפשרה ראייה ארוכת טווח, אשר הבליטה את ההתפתחות ואת השינויים שחלו לאורך השנים בתפיסות המקצועיות של אנשי הצוות ושימשה נדבך נוסף ללמידה.

אף כי הממצאים המוצגים במאמר נוגעים לאגף תקון בלבד, הסוגיות שזוהו בתהליך ניתוח הממצאים עשויות לסייע לשירותי רווחה אחרים ולתכניות נוספות שנועדו לאוכלוסיות בסיכון ובסכנה. מרבית הסוגיות שהועלו במאמר מעסיקות עובדי רווחה וצוותים העובדים עם בני נוער וצעירים, וכיווני הפעולה שהוצעו עשויים להיות בעלי תרומה ממשית לעובדים בשירותי הרווחה באשר הם.

הניתוח האינטגרטיבי של ממצאי המחקרים העניק גם לנו, צוות החוקרות אשר ביום-יום עסוקות כל אחת במחקרה, הזדמנות להסתכלות רחבה יותר על עבודתנו, להיכרות מעמיקה יותר עם ממצאי מחקרים אחרים ולחשיבה משותפת על ממצאי המחקרים ועל השלכותיהם.